

რეცენზია

თედო ღუნდუა

**რეცენზია ნინო ჩიქოვანის მიერ ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილ
საკვალიფიკაციო ნაშრომზე – „საქართველოს კულტურული
რაობა და ცივილიზაციური კუთვნილება ცივილიზაციათა
თეორიის კონტექსტში (თეორიული და მეთოდოლოგიური
ასპექტები)“**

(სპეციალობა 24. 00. 02 – ისტორიული კულტუროლოგია)*

ვიდრე საკვალიფიკაციო ნაშრომის დეტალურ განხილვას შევეუდგებოდეთ, საჭიროა ზოგიერთი ტერმინის ადეკვატური სემანტიკის დაკონკრეტება – ყოველივე ეს ეხება „კულტურას“ და „ცივილიზაციას“. ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებულნი შემდეგში – უნივერსალური სოციალური ელემენტის არსებობის პირობებში, როცა პროფესიები კი სახეზეა, მაგრამ – არა პროფესიული სეგრეგაცია, სხვა სიტყვებით, როცა ყველა ერთი და იგივეს აკეთებს და არ არის არც მკაფიო „მე“ და არც მკაფიო პროფესიული „ჩვენ“, როცა ნებისმიერი კლანი უსტილო სახმარი ღირებულებების იდენტურ ასორტიმენტს ამზადებს და სწორედ რომ კლანის ტერიტორიით იფარგლება ეკონომიკური ფსევდოსისტემა და ლინგვისტური სივრცე, ცნობიერება პრაქტიკულად დაუნაწევრებელია. ცნობიერების მომდევნო თვითსტრუქტურალიზმი ერთდროულად ეგოცენტრული, დარგობრივი და ინტერდარგობრივია: ეგოცენტრული თვითსტრუქტურალიზმი მოითხოვს ნაცვალსახელს „მე“ – ვთქვათ, მე – ისტორიკოსი; დარგობრივი – ნაცვალსახელს „ჩვენ“, ვთქვათ, ჩვენ – ისტორიკოსები, საისტორიო ჰიპოთეზების შიდაბრუნვის პირობებში; ინტერდარგობრივ თვითსტრუქტურალიზმს ასევე „ჩვენ“ შეესაბამება სამხარეო სპეციალი-

* დისერტაციის დაცვა შედგა 2002 წლის 23 დეკემბერს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

ზაციის და აგროინდუსტრიული საქონელბრუნვის პირობებში. ეკონომიკური სისტემა – ქვეყანა – ცნობიერების თვითსტრუქტურალიზმის ბოლო საფეხურია; გლობალური უსტილობა კი კონკრეტული სემანტიკების ფარგლებში სტილის კატეგორიის ავტონტონური გენეზისებით იცვლება – მსოფლიო მრავალფეროვანი გახდა. და მხოლოდ და მხოლოდ იმისათვის, რომ თანდათან საინტეგრაციო ზონების ფორმირების კვალდაკვალ ეს ზონები ჯერ, ნაწილობრივ, უნიფიცირებული სტილით განმსჭვალულიყო, ხოლო შემდეგ – მოდერნისტულ კონცეფციებს სტილი საერთოდ ჩაეყლაპა. რა საჭირო იყო ცნობიერების თვითსტრუქტურალიზმი? ამიერიდან პირობითად სტრუქტურალიზებული მატერიის სტრუქტურულ ერთეულებს – ვთქვათ, მადანს და სავარგულს – კონკრეტული აპარატი, ადამიანის ფიზიკური კომპლექსი, მიესადაგა, ამით ეკონომიკური დღის განმავლობაში ეკონომიკურ-ფუნქციური დატვირთვა დაკონკრეტდა, და ცნობიერების შეღწევის ხარისხს სხვა სუბსტანციურ კატეგორიაში – მატერიაში – უკეთესი პირობები შეექმნა. ცნობიერების სტრუქტურალიზმის მეორე დონეს განაპირობებს კრეატიული თვისების შეზღუდული არსებობის რეალობა; ახლის შექმნა ყველას არ შეუძლია, რეცეპცია კი საყოველთაოა. ამიტომაც ნებისმიერი დარგი ბევრი პროფესიონალით უნდა იყოს დაკომპლექტებული. ცნობიერების თვითსტრუქტურალიზმის III დონე – ქვეყანა – გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მუდმივი პერცეფციის განხორციელებაა, მისი ფიზიკური სუბსტრატი ყველგან სავეგეტაციო ტემპერატურის იდენტურობით გამოირჩევა. ქვეყანა საბაჟო სისტემით დაცული კონკრეტული საინფორმაციო სივრცეა განვითარების კონკრეტული ტემპებით. სავეგეტაციო ტემპერატურის სხვადასხვა, მაგრამ ტიპოლოგიურად იდენტური მაჩვენებლები საინტეგრაციო ზონებს განსაზღვრავს – ევროპა და აზია სწორედ რომ მათი სუბსტრატებია. ევროპა დედამიწის ის ნაწილია, რომელიც დღეს ან ხვალ განვითარების ერთ დონეს განაპირობებს. ყოველივე ეს ყოველთვის ცნობიერდებოდა, და პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ ალიანსებში რეალიზდებოდა; ევროპის „შეერთებული შტატები“ რიგი სემანტიკების ფარგლებში ერთ საინტეგრაციო სტილსაც შეიმუშავებდა – მაგ. „ევროპის შეერთებული შტატების“ რომაული რეალიზაცია და ანტიკური სტილი არქიტექტურაში, საღვთო რომის იმპერია და რომანულ-გუთური სტილი, ბიზანტიური „თანამეგობრობა“ და ბიზანტიური სტილი, ერთიანი ევროპის კონცეფცია და ბაროკო – თანხვედრი კატეგორიებია. ჩვენის აზრით, კულტურა არასტრუქტურალიზებული ცნობიერებაა; სტრუქტურალიზებული და, შესაბამისად,

„ურბანიზებული“ ცნობიერება ცივილიზაციების შესაბამისია. ტექნოლოგიურად იდენტური ან პერსპექტივაში ტექნოლოგიურად იდენტური ცივილიზაციები ქმნის საინტეგრაციო ზონებს; ასეთი, ძირითადად, ორია – ევროპა და აზია; კონტინენტურ დაყოფას ამ კუთხით მნიშვნელობა არ აქვს.

საკვალიფიკაციო ნაშრომში კულტურა ქვეყნის, ხოლო ცივილიზაცია საინტეგრაციო ზონის ადეკვატურია. აქედან მოკიდებული აღნიშნულ ტერმინებს ამ მნიშვნელობით ვიხმართ.

დისერტანტი ცდილობს ქართული კულტურისათვის ცივილიზაციური ლიმესის დადგენას; ცდა, უდავოდ, მისასაღმებელია, ავტორის ერუდიცია კი – შესაშური.

დისერტაციის სტრუქტურა ასეთია: შესავალი, პარაგრაფებად დაყოფილი ოთხი თავი, დასკვნა და გამოყენებული ლიტერატურის სია.

შესავალი. აქ საუბარია ისტორიულ კულტუროლოგიაზე, როგორც შედარებით ახალგაზრდა ინტერდისციპლინაზე. გვეჩვენება, რომ ეს ისევ და ისევ ისტორიის ფილოსოფიაა, ოღონდ, გარკვეულწილად, ვულგარიზებული.

აღნიშნულია ისტორიის ვერტიკალური და ჰორიზონტალური განზომილებანი – დრო და სივრცე. დრო და სივრცე/მატერია სუბსტანციებია, და არა განზომილებანი.

მოვერიდოთ ასეთ ფრაზებს – თანამედროვე კულტუროლოგიური მეცნიერების მოთხოვნათა შესატყვისი განმაზოგადებელი გამოკვლევა ქართველოლოგიას ჯერ კიდევ არ მოეპოვება. სქოლირებისას, უმეტესწილად, არაქართველოლოგები და არაისტორიკოსნი სახელდებიან. ქართველოლოგია და ფილოსოფიური გააზრება რატომღაც აბსტრაპირებულია ერთმანეთისაგან.

თავი I. კულტურისა და ცივილიზაციის ცნებათა შინაარსისათვის

§ 1. კულტურის ცნების დეფინიციის პრობლემა

დისერტანტი საუბრობს ტერმინის – „კულტურა“ – სემანტიკურ ვარიაციებზე.

აქ ლაპარაკია კულტურაზე, მას ადამიანი ქმნის, მაგრამ რა არის ადამიანი?! კულტურა თუ ცნობიერებაა, მას ვერავინ შექმნის. ის თვითონ სწავ-

ლობს მატერიას.

პარაგრაფში წარმოდგენილი კონკრეტული დეფინიციების კლასიფიკაცია ძალზედ აკადემიურია.

§ 2. ცივილიზაციის ცნების მრავალმნიშვნელოვნება

კლასიფიკაცია კვლავაც აკურატულია. კომენტარი სახეზეა, მაგრამ, ოღნავ, გაუბედავი.

§ 3. ცივილიზაციათა კვლევა XX-XXI სს. მიჯნაზე

აქ საუბარია დღეს საოცრად პოპულარულ ფუკუიამასა და ჰანთინგ-ტონზე. ბოლოს განცხადებაა – ცივილიზაციური პრობლემატიკის შესწავლა აქტუალურია საქართველოსათვის. ის მხოლოდ ბოლო დროს დაიწყო.

თავი II. საქართველოს ცივილიზაციური კუთვნილების პრობლემასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ტერმინი

§ 1. სასაზღვრო კულტურა, განაპირა კულტურა, მარგინალური კულტურა, ლიმიტროფი

აქ საინტერესოა შემდეგი განსაზღვრება – საზღვრულად შეიძლება ჩაითვალოს კულტურული სივრცეები, რომლებიც ცივილიზაციათა განაპირას მდებარეობენ და უშუალო კონტაქტი აქვთ მეზობელი ცივილიზაციის პერიფერიასთან.

§ 2. ცივილიზაციათა კონტაქტის ზონა

გვ. 104. აქ საინტერესოა შემდეგი ფრაზები –

ა) მართლმადიდებელი და მუსლიმური სამყაროების შეხვედრის თვალსაზრისით, ცივილიზაციათა კონტაქტის ზონად შეიძლება განვიხილოთ კავკასია და საქართველო.

ბ) ქართული კულტურა სწორედ ცივილიზაციათა კონტაქტის ზონაში ყალიბდებოდა და მისი ისტორიის ერთ ეტაპზე მას, თითქოს, გაუჩნდა ახალი ცივილიზაციურ-კულტურული ტიპის საფუძვლად ქცევის შანსი (კავკასიური კულტურული ერთობა).

როცა საუბარია „ჩემს“ და „სხვის“ კულტურაზე, წინ უნდა იქნას წამოწეული სტილის კატეგორია და ამ კუთხით დივერგენცია.

§ 3. ბირთვი – პერიფერია.

აქ საინტერესოა ავტორისეული შეფასება – ქართული კულტურის რაობას ყველაზე უკეთ შეესაბამება სასაზღვრო და განაპირა კულტურათა ცნებები. ყოველივე დეტალურად უფრო ქვემოთ განიხილება.

თავი III. დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ცნებათა კულტუროლოგიური შინაარსის პრობლემა

§ 1. დასავლეთისა და აღმოსავლეთის კულტურულ-ცივილიზაციური მახასიათებლები თანამედროვე კულტუროლოგიაში

ბევრი აქ მიმოხილული თეორია ბელეტრისტიკის სფეროს თუ განეკუთვნება, ვიდრე მეცნიერების; ევროპის ატრიბუტიკაა ისტორიზმი, ხაზოვანი დრო, აზიის – აისტორიზმი, ციკლური დრო, არაეკოლუციურობა. თეზა ევროპული კულტურის რაღაც შინაგანი თავისებურების, სიცოცხლისუნარიანობის შესახებ მისტიკაა, და სხვა არაფერი.

ევროპა თავისუფლების პერმანენტული რეალიზაციაა – ასეთია ზოგიერთის შეფასება. ამასთან დაკავშირებით დისერტანტი ფაზისის სტატუსზე საუბრობს, დასძენს, რომ ის პოლისად ვერ იქცა. ჩვენ ვერაფრით ვერ დავეთანხმებით ყოველივეს. თავი გავანებოთ არაპირდაპირ არგუმენტებს, პირდაპირი ინფორმაცია გვაქვს ფაზისის ელინურობის და მისი კონსტიტუციურ-ინსტიტუციური მოწყობის – პოლიტიის – შესახებ. რა ვუყოთ თბილისს XI-XII სს. მიჯნაზე?! მისი კონსტიტუცია, ალბათ, ოლიგარქიულია. და თუ დადგინდა, რომ სებასტოპოლისს გენუელთა ხელში ისეთივე სტატუსი ჰქონდა, როგორც გალატას – მაშინ რა ვქნათ? (გვ. 127).

გვ. 129 – საუბარია არადასავლურ ინსტიტუტებზე ბიზანტიაში. გვეჩვენება, რომ აქ იგულისხმება სახელმწიფო სექტორის პრიმატი, ბასილევსის უნიკალური ეკონომიკური ინიციატივა და დარგების უმკაცრესი კოორდინაცია. ეს სახელმწიფო სოციალიზმია, რომელიც რომს ახ. წ. III ს. ეწვია, ხოლო აღმოსავლეთ ევროპას – XX ს. სახელმწიფო სოციალიზმია ევროპაშიც და აზიაშიც.

გვ. 130 – ანტიკურობასა და რომანულ-გერმანულ სამყაროს შორის აშკარა მემკვიდრეობითობაა, მაგრამ არა სემანტიკურ-ტექნოლოგიური – რომი ბევრად უფრო მაღლა დგას – არამედ სტილისტური დერივაციების კუთხით.

§ 2. დასავლურ და არადასავლურ ცივილიზაციათა ურთიერთობის პრობლემა თანამედროვე ეტაპზე

აქ საუბარია ვესტერნიზაციასა და უარყოფით რეაქციაზე, ერთის მხრივ, მეორე მხრივ კი receptio-ზე და აფრო-აზიურ მიგრაციებზე მეტროპოლისურ ეკონომიკურ სტრუქტურებში.

თავი IV. საქართველოს კულტურულ-ცივილიზაციური განვითარების ისტორიული და თანამედროვე პრობლემები

§ 1. საქართველო ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე

აქ ერთი საინტერესო ფრაზაა, კომენტარი უფრო ქვემოთ დაფიქსირდება – „ქართული კულტურა ერთ-ერთი იმ სასაზღვრო თუ განაპირა კულტურათაგანია, რომლებიც დასავლურ და აღმოსავლურ ცივილიზაციათა კონტაქტის ზონაში მდებარეობს“.

სხვა ფრაზებს კი უნდა მოვერიდოთ:

1) ქართული კულტურის რაობის და საქართველოს ცივილიზაციური კუთვნილების პრობლემათა მეცნიერული კვლევა ახლა იწყება.

2) დასავლეთთან მიმართების პრობლემა სწორედ ბიზანტიის დაცემის შემდეგ იღებს სათავეს? დასავლეთი აქ თითქოს ევროპის სინონიმია; რა, ბიზანტია არ არის ევროპა?!

§ 2. კავკასიის კულტურული სივრცე: ცივილიზაციური ერთობა თუ მრავალფეროვნება

XI-XII სს. თითქოს რაღაც „კავკასიური ცივილიზაციის“ გენეზისის პერიოდია ქართული ჰეგემონიით. სახეზე კი მხოლოდ მუსლიმური ჩრდილოეთ კავკასია და შირვანი, და მონოფიზიტური სომხეთია.

§ 3. მარგინალიზმის და განაპირულობის პრობლემა ქართული კულტურის ისტორიაში

ეს პარაგრაფი ძალზედ ორიგინალური და საინტერესოა. ქართული კულტურის ცივილიზაციური კუთვნილების დისერტანტისეული დიალექტიკა კი ასეთია –

I – ანტიკურობა (ძვ. წ. VI - ახ. წ. IV სს.); მარგინალური კულტურა უფრო აზიური იმპულსებით. სად არის სეგრეგაცია დასავლეთსა და აღ-

მოსავლეთს, კოლხეთსა და იბერიას შორის?! შეიძლება კი აზიური სტილის ძიება დასავლეთ საქართველოში, რომელიც ბერძნულად წერს, ელინური ორდერის ტაძრებს აშენებს, სადაც ონომასტიკონი, ნაწილობრივ, ბერძნულია; და სადაც, ბოლოს და ბოლოს, ათეული ათასობით ბერძენი ცხოვრობს. კოლხური ნუმიზმატიკური ტიპოლოგია ელინურია, ხშირად – სტილიც; კერამიკული წარმოება სინოპეს ბაძავს; ახ. წ.-ში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი კასტელუმებით მოიფინა; ლაზიკაში „ევროპული“ მითრახშია. ელინური პერცეფციით, ფაზისს ზემოთ ყველაფერი ევროპაა. დასავლეთ საქართველოს სრული აბსორბცია ელინურ/რომეულ ეკონომიკურ სისტემაში ვერ მოხერხდა ერთადერთი იმიტომ, რომ კოლხეთის არანორმალურმა სინოტივემ (3000 მმ. 800 მმ-თან შეფარდებითად) ბერძნული ტექნოლოგიები აქ დაბლოკა – აგრარულმა სტრუქტურამ ელინური ინდუსტრიული კომპლექსი ვერ შეინახა, ის კი ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობის ადეკვატური უნდა ყოფილიყო. ეს არის აზია?! არა, ეს ევროპაა. ახლა იბერიაზე. სტილისტური სინბიოზის შესახებ ინფორმაცია არტეფაქტების ღონეზე თვით ნაშრომში რომ ყოფილიყო დაფიქსირებული, კარგი იქნებოდა. ჩვენ კი ვიტყვით შემდეგს – მართალია, რომ ერისთავების სამოსი პიტიახშებისას ჰგავდა; მართალია, რომ იბერები ბერძნულთან ერთად არამეულ ალოგლოტოგრაფიას მიჰყვებოდნენ; მაგრამ, თუკი ირანული ონომასტიკონი ირანო/არიული, ანუ იმ სუპერსტრატების მიგრაციის შედეგია, რომელსაც ლოკალურ-ქართული ადმინისტრაციული ელიტა უნდა შეექმნა – პოლიტიკური სემანტიკები – მართვა, სამართალი – ხომ ტერმინოლოგიური კუთხით დაკავშირებულია „მითრასთან“, რომლის ეტიმოლოგიაც ადამიანებს შორის დადებულ სოციალურ კონტრაქტს შეესაბამება – მაშინ რა ვქნათ, ეს ირანის ეკონომიკური სისტემის ჰეგემონიის აღიარების ილუსტრაცია კი არა, ჩვეულებრივი receptio და ნატურალიზაცია ყოფილა. იგივე ითქმის პანთეონზე – არმაზ/აკურა მახლაზე, აინინა/ანაპიტზე და ა.შ. ქართლის ფარნავაზიანები დიდი მეფის ამაყ ტიტულსაც ატარებდნენ, რაც აზიურ სივრცეში მეფეთა მეფის შემდგომ პირველობას ნიშნავდა; ამავე დროს, ისინი რომის მოქალაქეებიც არიან. პოლიტიკური სიმპათიებიც პრორომაულია. მოხმარებული მაღალი კატეგორიის იმპორტი იტალიკური, ელინისტურ-სირიული და ელინისტურ-ევკვიპტურია, და არა ირანული. სამონეტო საქმეში ბაძავენ ავგუსტუს დენარისებს და რომაულ აურეუსებს, და არა პართულ დრაქიმებს. ან როგორ თავსდება აზიაში იონური კაპიტელი და ძალისას რომაული ტიპის აბანო?!

IV-XI სს. ქართული კულტურა დასავლურ-ქრისტიანული ცივილიზაციის განაპირა სუბიექტია. მართალია, მხოლოდ ტერმინი „განაპირა“ ზედმეტი, ჩვენის აზრით. არ შეიძლება განაპირა იყოს სეკესტოსების და კესაროსების ქვეყანა, მით იმეტეს, თუ ეს ქვეყანა ტექნოლოგიურად ბევრად უფრო მაღლა დგას, ვიდრე, მაგალითად, სერბეთი, ან ბულგარია სამეფო.

ქართველოცენტრული კავკასიური ცივილიზაციის ისტებლიშმენტის იდეა არ არის საკმაოდ არგუმენტირებული. XI-XII სს. საქართველო დუალური de jure მართლმადიდებელი იმპერიის სუბიექტია – ქართველი მეფეები სტემებს, საიმპერატორო გვირგვინს, ატარებენ.

XIII-XVI სს. მარგინალიზმი კვლავ სეგრეგაციას საჭიროებს; ეს პერიოდი იმერეთის და ტრაპეზუნტის ურთიერთობაში ზენიტია. აზიური სტილისტური შტრიხები აღმოსავლეთ საქართველოში კი აზიური კონფედერაციების ჰეგემონიის იძულებითი ცნობის შედეგია. არის კი ეს მარგინალიზმი?

XVI-XVII სს.-ში ქართული კულტურა ფასდება, როგორც უცხო გარემოცვაში მყოფი. მართლაც, საინტეგრაციო არხები მოშლილია; მაგრამ მაინც, აღმოსავლეთეგროპული მართლმადიდებელი ქრისტიანული სტილისტიკა შენარჩუნებულია.

XIX-XX სს. საერთო-ევროპული სტილისტური კონცეფციების აბსოლუტიზაციაა.

რაც შეეხება ქართული ეთნოკულტურის კომპარატიულ დიალექტიკურ ტიპს, ის ასეთია: ჩვენთვის საინტერესო ეკონომიკური სისტემის და სოციალური კონტრაქტების გენეზისს ადგილი ჰქონდა ძვ. წ. II ათასწლეულში; სამხრეთ ბალკანეთი, მცირე აზია და ჩრდილოეთ ირანის ტერიტორია ამ კუთხით გარკვეული პარალელია.

დასავლეთ საქართველოში ფეოდალიზმის გენეზისი I ს. უნდა დათარიღდეს, აღმოსავლეთ საქართველოში – IV ს.; კონკრეტული ასპექტით ქართლი ირანს უახლოვდება.

შემდგომი წინსვლა უკვე აღმოსავლეთეგროპულ თარგზე გამოჭრილი – ბატონყმობის გაუქმება – 1864/71 წწ., რუსეთში – 1861 წ., პოლონეთში – ნაპოლეონის ომების დროს; წოდებრიობის დენონსაცია – 1917 წ., აქაც და რუსეთშიც; ლიბერალური რევოლუცია – დღევანდელი დღე. აზიური კომპარატივიზმი შემდეგია – ბატონყმობის დენონსაცია, ვთქვათ, ირანში – XX ს.; დღეს აზია ძალზედ შორს არის ლიბერალიზმისაგან.

§ 4. ქართული კულტურის ტიპოლოგიური რაობისა და ცივილიზაციუ-
რი კუთვნილების კვლევის ზოგიერთი თანამედროვე მიმართულება

აქ ეთნიკური ფსიქოლოგიური ინდივიდუალური ტიპაჟის დაფიქსირების
ცდებზეა საუბარი.

ბოლოს დასკვნა და ლიტერატურის სიაა.

აი, რა საინტერესო პრობლემებია აღნიშნულ საკვალიფიკაციო ნაშრომ-
ში, რომელიც ტექნიკური კუთხითაც სრულად არის გამართული.

ვშუამდგომლობ საკვალიფიკაციო საბჭოს წინაშე, რათა დისერტანტს
მიენიჭოს ძიებული ხარისხი.